

De Atjehoorlog

Veertig jaar koloniale strijd

Op grond van een paar vage geruchten en zonder al te veel voorkennis nam de Nederlandse regering in 1873 een beslissing die het lot van Atjeh voor altijd zou veranderen. Er ontstond een langdurig conflict dat honderdduizend Atjehers en duizenden KNIL-militairen het leven kostte. Na veertig jaar oorlog was met de verovering van Atjeh het Nederlandse kolonisatieproject in Indonesië voltooid.

Gijs Korenblik is docent geschiedenis op het Isendoorn College en voorzitter van de vmbo-commissie van de VGN.

Het koloniale verleden van Nederland, met zijn zwarte bladzijden, staat volop in de belangstelling en blijft de gemeenten bezighouden. Daarnaast kijken de bevolking en de politiek anders naar deze geschiedenis. Er zijn bijvoorbeeld excuses gemaakt voor het slavernij-verleden (in 2022 en 2023) en Nederlandse musea zijn begonnen met het teruggeven van geroofde artefacten (roofkunst) aan de oorspronkelijke eigenaren. Ook heeft zowel koning Willem-Alexander (in 2020) als toenmalig minister-president Mark Rutte (in 2022) namens de Nederlandse regering excuses aangeboden voor het structurele geweld tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949).

Nederland als vredelievende natie. Ten slotte zijn de veroveringsoorlogen uit de negentiende en begin twintigste eeuw in Indonesië door het taalgebruik destijds in het collectieve geheugen geframed als ‘pacificatie’.

Ook het Nederlandse geschiedenisonderwijs draagt bij aan de desinteresse. Doordat het geschiedeniscurriculum veelal in tien tijdvakken wordt aangeboden, komt de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië versnipperd aan bod en wordt deze gekoppeld aan verschillende thema's.² Het geschiedenisonderwijs in de bovenbouw van het vmbo spant de kroon, aangezien alleen het begrip modern imperialisme en het dekolonisatieproces van Indonesië verplichte onderdelen van het curriculum zijn. Niet voor niets roept de commissie-Bussemaker op tot meer aandacht voor de geschiedenis van het koloniale verleden in Indonesië. Het lijkt erop dat met de huidige vakvernieuwing van het geschiedenisonderwijs hieraan gehoor wordt gegeven. Maar de contouren hiervan zijn nog erg abstract en de uitwerking daarvan in een syllabus valt nog te bezien.

‘De veroveringsoorlogen uit de negentiende en begin twintigste eeuw zijn door het taalgebruik destijds geframed als “pacificatie”

Het is vreemd dat de focus van de excuses aan Indonesië alleen ligt op het geweld in de Onafhankelijkheidsoorlog en niet op de eerdere oprispingen van koloniaal geweld in Nederlands-Indië. De Nederlandse overheid en haar onderdanen hebben namelijk bijna 350 jaar huisgehouden op de Indische archipel. Hiervan was de oorlog in Atjeh het grootste conflict, dat vanwege zijn aard en omvang zelfs in aanmerking komt voor het predicaat genocide.¹

Desinteresse

Het conflict in Atjeh is vrij onbekend onder de Nederlandse bevolking, wat volgens emeritus hoogleraar Gert Oostindie en historicus Anton Stolwijk verklaarbaar is. Zo is er vanuit de Nederlandse bevolking weinig directe betrokkenheid. Daarnaast hebben er voornamelijk Javaanse en Molukse soldaten in de oorlog gevochten. Ook is er heel lang een rooskleurig beeld geweest van

Spil in de peperhandel

Voordat de Atjehoorlog (1873-1914) begon, kende het sultanaat Atjeh tussen 1500 en 1700 een periode van grote welvaart en veel aanzien. Door de strategische ligging in Noord-Sumatra kon de sultan veel invloed uitoefenen op de handel in de Straat van Malakka. Daarnaast werd het gebied een spil in de peperhandel en kon het sultanaat zich een monopolie op deze begeerde specerij toe-eigenen. Dankzij deze handel werd Atjeh een van de machtigste gebieden in de regio en kon het zijn macht gebruiken om de westerse handelaren tegen elkaar uit te spelen. Ook had het sultanaat veel aanzien in de islamitische wereld, omdat het de ongelovige Portugezen buiten de deur wist te houden. Als gevolg hiervan ontstond er tussen het sultanaat en het Ottomaanse Rijk een bijzondere vriendschap die Atjeh geen

windeieren zou leggen. De Ottomanen voorzagen hen bijvoorbeeld van allerlei militair materieel, zoals kanonnen.

Vanaf de achttiende eeuw ging het sultanaat echter geleidelijk achteruit. Door de interne machtsstrijd, die halverwege de zeventiende eeuw was begonnen, werd het rijk steeds onbestuurbaarder. De Atjehse edellieden trokken steeds meer macht naar zich toe en voerden op eigen houtje oorlogen met elkaar en omliggende landen. De sultans en sultanes werden in dit spel een pion van de Atjehse adel. Door deze politieke instabiliteit werd de handel met Atjeh voor veel westerse landen een riskante onderneming, waardoor Atjeh zijn monopolie op de peperhandel verloor. Bovendien kregen de Atjehse sultans en sultanes weinig steun vanuit het Ottomaanse Rijk, aangezien dit ook in verval was. Daarbovenop kreeg het sultanaat te maken met grote overstromingen en verzanding van de havens.

Geïsoleerd bestaan

In de negentiende eeuw was het Atjehse sultanaat geïsoleerd van de buitenwereld en was het een schim van wat het ooit was. Complete provincies hadden zich van de sultan afgekeerd en verschillende Sumatraanse rijkjes knabbelde aan de Atjehse invloedssfeer. Daarnaast werd het rijk bedreigd door de Nederlandse aanwezigheid op Sumatra. Tot dan bemoeiden de Nederlanders zich weinig met deze regio, maar door de bloeiende tabaksproductie kwam er een toestroom van

kapitaal naar de stad Medan, een paar honderd kilometer ten zuiden van Atjeh. Ten tijde van deze ontwikkelingen probeerde het sultanaat met behulp van de inspanningen van Habib Abdurrahman Al-Zahir, de belangrijkste adviseur van de sultan, een rentree te maken op het wereldtoneel. Abdurrahman probeerde de politieke toekomst van Atjeh veilig te stellen door allerlei verdragen met de grote mogendheden te sluiten, maar hij had weinig succes.

De Nederlandse regering volgde zijn inspanningen op de voet. Ze werd zenuwachtig bij het idee dat er een andere buitenlandse macht voet aan de grond zou kunnen krijgen op de noordelijkste punt van Sumatra. Er deden al verhalen de ronde dat Amerika een marinebasis in Atjeh zou willen of dat Italië op zoek was naar een nieuwe strafkolonie in Azië. Om deze mogelijke scenario's voor te zijn, besloot de Nederlandse overheid dat het Atjehse sultanaat onderdeel moest worden van Nederlands-Indië.

De Nederlandse minister van Koloniën probeerde met een diplomatiek offensief in 1870 de Atjehse sultan over te halen zich vrijwillig over te geven, maar zonder resultaat. Drie jaar later werd het lot van Atjeh alsnog bezegeld door een indrukwekkend staaltje handjeklap tussen Engeland, de belangrijkste macht in de regio, en Nederland. Nederland gaf zijn laatste bezittingen in Ghana aan Engeland en in ruil daarvoor zou de Engelse regering zich niet bemoeien met de Nederlandse inlijving van Atjeh.

1 Abram de Swaan. *Compartimenten van vernietiging. Over genocidale regimes en hun daders* (Prometheus, 2014), 148.

2 Henri Faun. *Inventarisatie educatie geschiedenis voormalig Nederlands-Indië* (Panteia, 2021), 4.

Gezicht op Atjeh tijdens de Tweede Atjehexpeditie, 1873-1874. Prentmaker anoniem. Collectie: Rijksmuseum Amsterdam.

Fiasco

Op 31 maart 1873 bombardeerde de Nederlandse marine de Atjehse kust. Enkele dagen later landden de eerste troepen onder leiding van generaal-majoor Johan Köhler. Het leger telde drieduizend soldaten, waarvan het merendeel op 10 april de binnenlanden van het sultanaat in trok. Deze eerste invasie liep uit op een fiasco, want de Atjehse tegenstand was groter dan gedacht. Ooggetuige majoor Bruinsma beschreef bijvoorbeeld dat binnen één uur 125 man, waaronder negen officieren, buiten gevecht waren gesteld. Daarnaast was de expeditie slecht voorbereid. Zo klopten de kaarten niet en was er geen rekening gehouden met het Atjehse landschap. Uiteindelijk duurde deze expeditie maar zeventien dagen en sneuvelden bijna vijfhonderd Nederlandse militairen, waaronder Köhler. Het aantal Atjehse slachtoffers was waarschijnlijk veel hoger. Door deze falende expeditie leed Nederland gezichtsverlies, maar het Atjehse sultanaat kreeg juist veel steun (en lof) vanuit de Arabische wereld. Zo zamelde de Arabische gemeenschap van Singapore binnen een paar weken honderdduizend dollar voor Atjeh in. Gekrenkt door het falen zette de Nederlandse regering al snel een tweede expeditie op poten. Daarbij hoorde een scheepsblokkade van de Atjehse kust, die achteraf erg ineffectief was. In november 1873 was de tweede expeditiemacht, onder leiding van generaal Jan van Swieten, gereed. Het leger bestond uit achtduizend soldaten (waarvan de helft Europees, de helft inlands) en ongeveer vierduizend ondersteunende manschappen. Op 9 december 1873 arriveerde de legermacht bij Noord-Sumatra. Wederom werd tijdens de invasie de Atjehse kust gebombardeerd, maar het duurde nog weken voordat Van Swieten het aandurfde om het binnenland in te trekken. Na vergeefse onderhandelingen met de Atjehers

Boven: Teuku Umar, 1899. Fotograaf onbekend. Collectie: Wikimedia Commons.
Onder: Generaal Köhler sneuvelt bij de mesigit (moskee) bij Kota Ratja tijdens de Eerste Atjehexpeditie, 1873. Illustratie door Edouard Vermorcken. Collectie: Wikimedia Commons.

trok het Nederlandse leger eind januari 1874 op richting de Atjehse kraton (het paleis). De tegenstand was dit keer minder fel dan verwacht, vooral vanwege het Atjehse strijdplan om te wachten op buitenlandse interventie. Ook was de sultan Alauddin Mahmud Syah II eerder geëvacueerd vanwege cholera. Het Nederlandse leger veroverde de kraton uiteindelijk op 24 januari. Al snel heerste er in zowel Nederland als onder de leiding van de koloniale legermacht een jubelstemming. In Nederland galmden door de straten het woord 'Atjeh' en generaal Van Swieten dronk al champagne met zijn adjudanten.

Overwinningsroes

Maar het Atjehse verzet was bij lange na nog niet gebroken, aangezien ze in de omtrek van de kraton allerlei verdedigingswerken bouwden. Hierdoor konden de Nederlandse soldaten zich nauwelijks buiten de paleismuren begeven. Ook namen de nachtelijke aanvallen, sabotageacties en beschietingen door het Atjehse verzet toe. Alle hoop op diplomatieke en vreedzame oplossingen was vervlogen, doordat generaal Van Swieten het sultanaat afschafte en het gebied onder direct Nederlands bestuur bracht. Als gevolg hiervan moest elke Atjehse leider zichzelf afzonderlijk overgeven, dan pas zou er vrede zijn. In een overwinningsroes vertrok Van Swieten in 1874 naar Nederland. Hij liet zijn opvolger Johannes Pel achter met een kleine bezettingsmacht

op een paar vierkante kilometer. Aan de grenzen hiervan waren een paar kleine forten gebouwd. De Atjehse weerstand zorgde ervoor dat de koloniale overheid wel 1,5 miljoen gulden per maand kwijt was. Bovendien waren de verliezen aan manschappen groot. Toch leek het Nederlandse leger rond 1880 gestaag de oorlog te winnen; het grondgebied werd langzamerhand uitgebreid. De Atjehse bevolking moest een hoge prijs betalen voor deze uitbreiding: talloze rijstvelden en dorpen werden vernietigd. Ook kwamen er dertigduizend Atjehers om het leven. De oorlog was een voedingsbodem voor religieuze radicalisering en Atjehse leiders riepen op tot een jihad, een heilige oorlog. Overal in Atjeh verschenen pamfletten met teksten als: 'Aan wie behoort ons koninkrijk? Aan Allah alleen! Maak je klaar voor de oorlog met ongelovigen!' Het gevolg was een dodelijke combinatie van koloniaal superioriteitsgevoel en religieus geïnspireerd verzet.

In deze spiraal van geweld vochten aan Atjehse zijde zowel mannen als vrouwen. De bekendste hiervan zijn Cut Nyak Dhien en Teuku Umar. Zij stonden symbool voor het Atjehse verzet en waren zeer succesvol in het voeren van een guerrilla-oorlog. Ze trokken samen Atjeh door en vielen de Nederlanders (en buitenlandse handelaren) op verschillende plekken aan.

Geconcentreerde linie

Vanuit Den Haag kwam er meer weerstand tegen de hoge kosten van de oorlog en de geringe terreinwinst. Zo schreef minister van Oorlog August

Weitzel: 'Deze toestand kan niet zo blijven.' Vanuit deze optiek werd het militaire beleid in Atjeh 180 graden gedraaid. Het leger trok zich terug achter een 'geconcentreerde linie' van zestien forten rondom het paleis van Atjeh. Hiermee blies het koloniale leger na tien jaar vechten de aftocht en werd bijna zeventig procent van het veroverde gebied prijsgegeven. Het gebied binnen de Nederlandse stellingen besloeg maar vijftig vierkante kilometer. Het leven voor de Atjehers binnen deze linie kreeg een nieuwe wending. Ze stonden geheel onder Nederlands gezag, moesten belasting betalen en er gold een avondklok (bij overtreding werd men neergeschoten). Daarnaast werden hele Atjehse families gesplitst en kon men elkaar alleen bezoeken door middel van een pasje dat was uitgevaardigd door de koloniale overheid. Ook voor de Nederlandse soldaten was het leven een uitdaging, want de koloniale overheid was nu het initiatief in de oorlog kwijt. De Nederlandse stellingen werden het doelwit van kleine doelgerichte guerrilla-acties, zoals het onklaar maken van telefoonpalen of het onder vuur nemen van wachtposten. Atjehse strijders wisten in de nacht de geconcentreerde linie binnen te dringen en onder de koloniale eenheden dood en verderf te zaaien. Mede door dit verzet en de behoefte aan betere leefomstandigheden was er sprake van grote desertie onder het Indische leger. Ook waren er veel overlopers. Het hoogtepunt hiervan was in 1890, toen er honderd koloniale soldaten aan de Atjehse zijde van de grens stonden. Van deze overlopers waren er veel van Europese afkomst, ►

De generale staf van de Tweede Atjehexpeditie voor de kraton, 1880. Fotograaf onbekend. Collectie: Wikimedia Commons.

Boven: Cut Nyak Dhien (zittend in het midden), de vrouw van Teuku Umar, gevangengenomen door luitenant E. van Vuren, 1905. Collectie: Leiden University Libraries.

Onder: Militairen van de vijfde en zesde brigade van het Korps Marechaussee te voet, 1909. Fotograaf onbekend. Collectie: Leiden University Libraries.

van wie de Amsterdamse KNIL-soldaat Frans Pauwels een van de bekendste was. Hij liet zich bekeren tot de islam, had een Atjehse adellijke titel en had vijfduizend fanatieke volgelingen. Toen gevangengenomen Atjehse strijders na een aanval op een Nederlands fort werden bevraagd door wie zij waren aangezet tot geweld, antwoordden ze: 'Oeloebalang belanda Pauwels!'

Ongehoorde list

Hoewel de Nederlandse stellingen rondom de kraton doelwit bleven van het verzet, was er nauwelijks sprake van grotere confrontaties. Voor de Atjehse verzetsleiders Teuku Umar en Cut Nyak Dhien was de geconcentreerde linie namelijk geen aantrekkelijk doelwit. Om de impasse te doorbreken, bedachten Umar en Nyak Dhien een ongehoorde list: ze boden hun diensten aan de Nederlanders aan. De Nederlandse gouverneur nam beide verzetsstrijders in 1893 met groots onthaal op in het koloniale kamp. Umar ging de strijd

aan met Atjehse verzetsstrijders en Nyak Dhien kreeg een huis met marmeren tafels. Drie jaar vocht Umar succesvol voor de koloniale overheid, waardoor het grondgebied rondom de geconcentreerde linie met tientallen kilometers groeide. De Nederlanders overlaadden het Atjehse verzetspaar met geld en wapens.

Maar deze middelen kwamen de Nederlanders duur te staan, want in maart 1896 keerden Umar en Nyak Dhien zich tegen de koloniale overheid. Gesterkt met westerse wapens en een flinke financiële reserve hervatte het Atjehse paar de vijandelijkheden. Er brak een periode van bittere gevechten aan en er werd zelfs gevreesd dat de Nederlanders helemaal uit Atjeh zouden worden verdreven. Toch wist het Nederlandse leger de Atjehse dreiging te weerstaan en Teuku Umar in 1899 te doden. Zes jaar later zouden ze Cut Nyak Dhien gevangennemen.

Eind negentiende eeuw was het einde van de Atjehoorlog dus nog niet in zicht. Politici in Nederland waren radeloos, want de oorlog was een veelkoppig monster geworden. Van alles was er geprobeerd – militair ingrijpen, passief afwachten en vriendelijke toenadering – maar niets werkte om de oorlog te beslechten. Naarstig zocht men in Den Haag naar een middel om de Atjehers onder de duim te krijgen. Vanuit deze radeloosheid kreeg arabist en islamoloog Christiaan Snouck Hurgronje de opdracht een recept voor de overwinning te vinden. Deze adviseur van het ministerie van Koloniën was een bekeerd moslim, sprak vloeiend Arabisch en ging alleen met moslims om. In 1891 vertrok Snouck naar Atjeh, waar hij een jaar verbleef. Hij schreef hier een verslag dat later ten grondslag lag aan een nieuwe tactiek in Atjeh die uiteindelijk tot de overwinning leidde.³ Volgens zijn verslag moest de koloniale overheid overgaan tot 'chirurgisch geweld', waarbij de 'ziekelijke kwaal' van de fanatieke islamitische

Groepsportret na de onderwerping van sultan Alaaddin Muhammad Da'ud (voorstel in het midden), 1903. Foto: Christiaan Benjamin Nieuwenhuis. Collectie: Wereldmuseum Amsterdam.

verzetsleiders uit het verder gezonde lichaam van de adel en het gewone volk moest worden gesneden. Nederland zou de Atjehers laten zien dat het rechtvaardig en redelijk was, maar streng als het moest, met als gevolg dat de gewone bevolking de jihadleer liet varen.

Chirurgische precisie

Vanaf 1896 liet het koloniale leger de tactiek van de geconcentreerde linie los, in 1898 startte het een nieuwe expeditie. In tegenstelling tot eerdere operaties paste het leger nu 'chirurgische precisie' toe. Fanatieke geestelijken en bendes waren het nieuwe doelwit. Daarnaast werd het officierskorps vernieuwd en er kwam een nieuwe bevelhebber. Jo (Joannes) van Heutsz werd door de koloniale overheid bevorderd tot de gouverneur van Atjeh en kreeg een gloednieuw eliteleger tot zijn beschikking: het Korps Marechaussee te voet. Deze soldaten waren allemaal vrijwilligers en getraind om wekenlang te kunnen overleven in het oerwoud. Ze opereerden in zelfstandige groepen en waren bewapend met sabels, in plaats van onhandige lange geweren. Het Korps ging over tot de guerrillatactieken van de Atjehers, waarmee er een einde kwam aan de conventionele manier van oorlog voeren. Omdat men Europeanen niet geschikt vond voor dit type oorlogsvoering, bestond dit Korps voornamelijk uit inheemse soldaten (Ambonezen, Javanen, Soendanezen, etc.). Door middel van spionage en contraguerrilla (ook wel de Atjehmethode genoemd) doorbrak dit leger uiteindelijk de impasse en verjoeg het de verzetsstrijders uit de Atjehse dorpen.

Vervolgens wist Van Heutsz door middel van kant-en-klare contracten en een pennenstreek lokale edellieden aan zich te binden. Edellieden kregen bijvoorbeeld een maandloon van duizend gulden en volledig functieherstel, een genereus aanbod na al die bittere oorlogsjaren. Daarnaast mochten zij zich niet bemoeien met de Nederlandse buitenlandse politiek. De successen van het Korps Marechaussee hadden echter negatieve neveneffecten voor de Atjehse bevolking. Zo deed de koloniale overheid op papier allerlei beloften aan

de dorpsbewoners, zoals een milde behandeling, maar in de praktijk kwam hier niets van terecht. Ook ontstond er onder de Atjehers een strijd tussen voor- en tegenstanders van de Nederlanders. In het verlengde hiervan waren er wraakacties vanuit de Atjehse verzetsgroepen richting de dorpen die vrede hadden gesloten. Een Nederlandse soldaat schreef hierover: 'Alles wat los en vast zat werd gestolen. Vervolgens werden de dorpelingen op afschuwelijke wijze vermoord en de huizen in brand gestoken.'

Nieuwe fase

Het Korps Marechaussee wist door de jaren heen steeds meer terrein in bezit te krijgen en veroverde gebieden werden onder het bewind van Van Heutsz 'gepacificeerd'. Door de invloed van de ideeën van Snouck Hurgronje, die tijdens de oorlog de adviseur was van Van Heutsz, kwamen er allerlei investeringen in de regio, omdat die een aantrekkelijker alternatief van rust en welvaart

'Het Korps ging over tot de guerrillatactieken van de Atjehers, waarmee er een einde kwam aan de conventionele manier van oorlog voeren'

voor de bevolking boden. Sterker nog, Van Heutsz droomde van een welvarend Atjeh, wat vanwege de gevonden oliebronnen in het oosten van Atjeh in het verschiep leek te liggen. Maar de Nederlandse olielobby in Den Haag stak daar met, steun van koning Willem III, een stokje voor: de oliemiljoenen stroomden rijkelijk naar de aandeelhouders van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië (de voorloper van Shell). Van Heutsz was daarna niet lang meer direct betrokken bij het dagelijks bestuur van Atjeh, in 1904 werd hij gepromoveerd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Zijn Korps had namelijk in 1903 de laatste Atjehse sultan Alaaddin Muhammad Da'ud onderworpen, met als gevolg dat Van ►

1 Het 'Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjeh'.

De benteng Kuta Reh vlak na de verovering door Frits van Daalen, 1904. Uit: E. Breton de Nijs, *Tempo Doeloe*. Collectie: Leiden University Libraries.

Heutsz het enige verzet van betekenis in de regio had weten te beteugelen.

Met de overgave van sultan Da'ud ging de Atjeh-oorlog een nieuwe fase in. Van Heutsz verliet het toneel en maakte plaats voor generaal Frits van Daalen, die de laatste brandhaarden van verzet de kop moest indrukken. In 1904 lanceerde hij een expeditie naar de Gajo- en Alaslanden (het hart van Atjeh) om daar het gebied in kaart te brengen, Nederlands bestuur te organiseren en illegale wapenhandel tegen te gaan. Deze veldtocht kwam te boek te staan als een van de bloedigste uit de Nederlandse geschiedenis. Verschillende Atjehse dorpen, zoals Tampeng en Kuta Reh, werden hierbij van de kaart geveegd. Een meereizende fotograaf maakte hiervan foto's: beelden van stapels lijken en brandende dorpen gingen de hele wereld over.

verder
lezen

Pieter Hagen. *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Arbeiderspers, 2018).

Anton Stolwijk. *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (Prometheus, 2016).

David Van Reybrouck. *Revolusi. Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld* (De Bezige Bij, 2020).

Vilan van de Loo. *De Atjeh-generaal. Het militaire leven van Frits van Daalen* (Prometheus, 2024).

Vilan van de Loo. *Uit naam van de majesteit. Het leven van J.B. van Heutsz: 1851-1924* (Prometheus, 2020).

Paul van 't Veer. *De Atjeh-oorlog* (Raamgracht, 1969).

Wereldnieuws

Door deze foto's werd de oorlog in Atjeh plots wereldnieuws en raakte het Nederlandse parlement in rep en roer. Vooral vanuit socialistische hoek kwam ferme kritiek op het handelen van het koloniale leger. Er waren al snel Tweede Kamerdebatten om een zondebok aan te wijzen voor het zware optreden in de oorlog. Toch liep dit met een sisser af en werd alleen overste Van Daalen ontslagen, die later weer bevorderd werd tot de opperbevelhebber van het KNIL. Of zoals de minister van Koloniën Alexander Idenburg het destijds verwoordde: 'Het is nu eenmaal moeilijk om een evenwicht te vinden tussen krachtig optreden bij verzet en gematigd optreden in het belang van pacificatie.'

Na de bloedbaden en de schandalen werd in 1909 de balans opgemaakt van tien jaar 'chirurgisch geweld'. Tussen 1899 en 1909 waren er aan Atjehse zijde twintigduizend doden gevallen en aan de Nederlandse kant vijfhonderd, en de strijd was daarna nog niet ten einde. In de jaren tot en met 1911 bestempelde de koloniale overheid de oorlog verschillende keren als voorbij en Atjeh als veroverd, maar het verzet bleef zich voortslepen. Uiteindelijk versloeg het koloniale leger de laatste Atjehse verzetsgroep in 1914. Na veertig jaar was er eindelijk een einde gekomen aan de langste koloniale oorlog in de Nederlandse geschiedenis. Er zou tot de Japanse bezetting (1942) van Nederlands-Indië een periode van relatieve rust heersen in deze noordpunt van Sumatra. ■